

Dr hab. Antoni Bobrowski
Instytut Filologii Klasycznej
Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Krzysztofa Nowaka

pt. „Rozumienie tekstu literackiego w łacińskich komentarzach do dzieł poetyckich”,

Kraków 2013, ss. 300.

Starożytne komentarze do dzieł literackich, tworzone przez gramatyków w ramach osadzonego w kontekście szkolno-edukacyjnym *enarratio poetarum*, przez długi czas rozwoju współczesnej filologii pozostawały w istocie poza bezpośrednim polem dalekosiężnego zainteresowania uczonych. Nie ignorując bynajmniej tej gałęzi piśmiennictwa, filologowie traktowali ją w istocie w sposób czysto użytkowy, jako narzędzie pomocnicze w różnorodnie ukierunkowanych badaniach, głównie o profilu tekstologicznym, nad dziełami z głównego nurtu rozwoju literatur antycznych. Nie można nie docenić wagi dokonań dawnej filologii klasycznej, zwłaszcza niemieckiej, której wybitni przedstawiciele na przestrzeni XIX i początku XX wieku w wyniku żmudnych i drobiazgowych studiów nad mającymi za sobą wyjątkowo skomplikowaną drogę tradycji rękopiśmiennej tekstami komentarzy i scholiów sporządzili wydania krytyczne – niejednokrotnie o monumentalnym charakterze i wartości aktualnej do dnia dzisiejszego – szeregu zachowanych dzieł tego typu. Trudno jednakże zarazem oprzeć się wrażeniu, iż sporządzenie wydania krytycznego starożytnego komentarza czy zbioru scholiów – odwrotnie niż w przypadku dzieła antycznego dramaturga czy historyka, gdy ustalenie tekstu stawało się impulsem do dalszego intensywnego rozwoju badań nad owym dziełem – uznawano za dopełnienie i zakończenie prac, a opracowane tekstologicznie dzieło gramatyka stawało się, jako tekst sekundarny, zaledwie rodzajem repertorium materiału porównawczego dla badań nad tekstem prymarnym. Znaczącą odmianę w tym względzie przyniósł po kilku dziesięcioleciach rozwój nowych, ukierunkowanych w znacznym stopniu interdyscyplinarnie gałęzi humanistyki: przede wszystkim teorii odbioru tekstu umożliwiającej badanie starożytnych komentarzy jako dokumentów odbioru, a także kognitywistyki otwierającej nowe perspektywy w zakresie gramatyki, poetyki i teorii rozumienia.

Mgr Krzysztof Nowak w swoim projekcie badawczym zakładającym analizę tekstów starożytnych komentarzy łacińskich do dzieł literackich przy wykorzystaniu nowoczesnego instrumentarium metodologicznego podjął się niezwykle ambitnego i niełatwego zadania, zdając sobie jednak w pełni sprawę ze stopnia i charakteru trudności, z którymi zdecydował się zmierzyć. Dowodem tej świadomości jest poprzedzenie całości rozprawy *Wprowadzeniem* o charakterze teoretycznym, w którym punktem wyjścia czyni doktorant powołanie się na dokonane w ostatnich dekadach znaczące przeformułowania w pojmowaniu tradycji antycznej i jej recepcji, umożliwiające postrzeganie starożytnych komentarzy jako części dynamicznego procesu interakcji autorów i odbiorców dzieł. Stwierdziwszy, iż „analiza, która ogranicza się do pojęć epoki, może być zwodnicza, gdyż nie pozwala nam dostrzec tego, co nie było poddane konceptualizacji w antycznej teorii literatury” (s. 7), doktorant przechodzi do ustaleń metodologicznych, które staną się fundamentem analiz na przestrzeni całej dysertacji. Już w tym wstępnym segmencie rozprawy mgr Nowak wykazuje się doskonałą znajomością ogromnej ilości prac teoretycznych i wielojęzycznych opracowań poświęconych różnym aspektom tekstualności dzieł starożytnych gramatyków (począwszy od ujęć najbardziej fundamentalnych, takich jak *Wstęp do lingwistyki tekstu* Roberta de Beaugrande i Wolfganda Dresslera, *Poetyka kognitywna* Petera Stockwella czy *Tekstologia* Jerzego Bartmińskiego i Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, poprzez prace zbiorowe podejmujące kompleksowo problematykę starożytnego tekstu i komentarza, aż po szczegółowe prace o charakterze przyczynkarskim), jak również imponującą umiejętnością ich adekwatnego wykorzystania do własnych celów badawczych. Wrażenie to zostaje potwierdzone i ugruntowane podczas lektury dalszych części dysertacji.

Konstrukcja całości rozprawy jest przemyślana i uzasadniona merytorycznie. Zasadniczy korpus składa się z pięciu obszernych rozdziałów, z których pierwszy, zatytułowany *Komentarz jako gatunek rzymskiej kultury gramatycznej*, ma charakter wprowadzający, a jego celem jest zarysowanie odpowiedniej perspektywy dla dalszych części pracy, ukierunkowanych na analizy szczegółowe. Mgr Nowak w kolejno następujących podrozdziałach rozdziału I, wykorzystując jako instrumentarium metodologiczne elementy teorii odbioru oraz tekstologii, omawia dwa zasadnicze kompleksy zagadnień: po pierwsze, wieloaspektowe umiejscowienie komentarza w starożytnym kontekście społeczno-kulturowym ze szczególnym wskazaniem na powiązania działalności gramatyka ze sferą filologii, retoryki oraz antycznego systemu edukacji szkolnej; po drugie, charakteryzuje starożytny komentarz jako gatunek literatury sekundarnej ze wskazaniem na jego metatekstowość i polimorficzność, omawia materialną formę komentarza wraz z jej przemianami oraz wynikające ze specyfiki gatunku szczegółowe aspekty jego tekstualności. W obrębie tego rozdziału znalazła się również część opisowa zawierająca charakterystykę trzech konkretnych przykładów tego typu dzieła: komentarze Porfyriona do poezji Horacego, Donata do komedii Terencjusza oraz Serwiusza do

twórczości Wergiliusza. Fragmenty dzieł tych trzech autorów – konkretnie: komentarz Porfyriona do ksiąg I-II *Carmina* Horacego, Donata do *Andrii* Terencjusza oraz Serwiusza do I księgi Wergiliuszowej *Eneidy* – staną się bowiem materiałem do przeprowadzenia analiz zawartych w rozdziałach II-V dysertacji. Mgr Nowak przekonująco uzasadnia (na początku pracy, s. 5) taki właśnie dobór tekstów ich wynikającą ze szczególnego znaczenia dla kultury rzymskiej reprezentatywnością, a ograniczenie ilościowe materiału porównawczego – koniecznością uzyskania pogłębionego wglądu w wielowarstwowość przekazu.

Kolejno następujące rozdziały II-IV poświęcone są szczegółowej charakterystyce wybranych elementów rozumienia tekstu literackiego w starożytnym komentarzu, obficie egzemplifikowanej materiałem zaczerpniętym z ustalonego na wstępie korpusu tekstów trzech gramatyków. Przyjęta zasada uszeregowania zakłada badanie tekstu komentarzy zarówno na poziomie jego mikro-, jak i makrostruktur poprzez stopniowe rozszerzanie obszarów przeprowadzanych analiz: od pojedynczych wyrazów i zakresu zdania (Rozdział II), poprzez rozpatrywanie formalnej i semantycznej spójności tekstu na poziomie wykraczającym poza przestrzeń struktury zdaniowej (Rozdział III), aż po ujęcia globalne pod kątem rozumienia językowo-semantycznego i poziomu informatywności tekstu w Rozdziale IV oraz komunikacji literackiej w ujęciu kognitywistycznym w Rozdziale V. W rozdziale drugim (*Rozumienie w obrębie zdania*) punktem wyjścia stają się rozważania nad możliwymi do prześledzenia na podstawie ukształtowania tekstu komentarza procesami rozumienia percepcyjnego (wraz z problematyką wynikającą z konieczności uwzględnienia zagadnień metrycznych, prozodycznych, a także poprawnej delimitacji tekstu zapisywanego w *scriptio continua*) oraz rozumienia znaczenia leksykalnego, gramatycznego i składniowego, przy czym wywód uwzględnia zarówno diagnozowanie problemów interpretacyjnych, jak i formalne zróżnicowanie objaśnień prowadzących do ich rozwiązania. Otwiera to dogodną perspektywę do rozszerzenia pola obserwacji: w rozdziale trzecim (*Ponad zdanie*) analizie podlegają stosowane przez starożytnych gramatyków sposoby konstruowania tekstualności komentowanego dzieła poprzez poszukiwanie i wskazywanie odbiorcom wykładników spójności formalnej tekstu prymarnego, ze szczególnym uwzględnieniem rekurencji, anafory zaimkowej (istotnej zwłaszcza w utworze scenicznym, jakim była omawiana przez Donata Terencjuszowa *Andria*) oraz elipsy. Następnie uwaga zogniskowana zostaje na omówieniu makrostruktur wstępów, którymi gramatycy zaopatrzyli większe, zamknięte partie tekstu prymarnego (poszczególne pieśni Horacego w komentarzu Porfyriona oraz kolejne księgi Wergiliuszowej *Eneidy* w komentarzu Serwiusza); interesującym i instruktywnym posunięciem jest tu m.in. zestawienie (na s. 176) wyodrębnionych elementów sytuacji komunikacyjnej zarysowanej we wprowadzeniach do *Carmina* Horacego (nadawca i jego intencja komunikacyjna, adresat, akt komunikacyjny, omówienie globalnego tematu utworu) ze współczesnymi modelami streszczenia. Rozdział czwarty (*Wiedza w enarratio poetarum*) podejmuje wielostronne rozważania nad zaangażowaniem presuponowanej przez

autorów komentarzy wiedzy o świecie, którą dysponuje odbiorca tekstu, w proces lektury. W opartym w dużej mierze na teorii skryptów i schematów wywodzie poruszane są zagadnienia związane z ruchem referencyjnym w obrębie modelu mentalnego, z uwzględnieniem referencji przestrzennej, czasowej i osobowej. W rozdziale piątym z kolei (*Świat postaci*) zawarte zostały zagadnienia związane z przyjętą przez starożytnych gramatyków strategią wyodrębniania instancji nadawczych w komentowanym tekście, sposobem charakteryzowania świata emocji bohaterów, implikacjami związanymi z konfrontacją postaci z podłożem kulturowo-literackim i osadzeniem ich w kontekście społecznym, a także rozpoznaniem intencji postaci, komunikowanych w szczególności poprzez ukształtowanie ich zachowań językowych.

Poszczególne rozdziały dysertacji dają zatem wielostronny wgląd w problematykę tekstualności starożytnego nurtu literatury komentatorskiej, którego wybrane przykłady, traktowane jako unikatowe dokumenty odbioru, dostarczają – dzięki odpowiednio uprofilowanej analizie – szeregu informacji w znaczący sposób poszerzających współczesną wiedzę o antycznym piśmiennictwie i jego konotacjach kulturowych. Podkreślić należy, iż zróżnicowanie metodologiczne dobrze służy wieloaspektowej analizie tekstu starożytnych komentarzy, a godna podziwu erudycja doktoranta pozwala mu na dokonywanie subtelnych rozróżnień i kategoryzacji, każdorazowo w przekonujący sposób dokumentowanych. Rzetelność badawcza mgr. Nowaka przejawia się również w nieustannym wspieraniu własnych rozważań egzemplifikacją starannie wyekscerpowaną z materiału źródłowego i kompetentnymi odwołaniami do ogromnej specjalistycznej literatury przedmiotu. Warto również zwrócić uwagę, iż autor rozprawy rozpoczyna każdy rozdział krótkim teoretyczno-metodologicznym wprowadzeniem informującym o zawartości danego segmentu pracy, co należy uznać za posunięcie szczególnie istotne wobec znacznej ilości zróżnicowanych tematycznie podrozdziałów. Trochę mniej czytelnie wyglądają natomiast zakończenia poszczególnych rozdziałów, zasadniczo pozbawione syntetycznie ujętych konkluzji i cząstkowych wniosków, które w całości przesunięte zostały do „Podsumowania” zamykającego rozprawę (ten segment pracy został dodatkowo zamieszczony w tłumaczeniu na język angielski).

Za bardzo ważny element pracy należy uznać próby zestawienia i uzgodnienia kategoryzacji ustalonych przez starożytnych uczonych i erudyków (począwszy od Arystotelesa, poprzez przedstawicieli filologii aleksandryjskiej, do Cyserona, Kwintyliana oraz egzegetów chrześcijańskich) z teoretycznymi rozwiązaniami proponowanymi przez współczesną naukę, zarówno w zakresie merytorycznym, jak i terminologicznym. Mgr Nowak niejednokrotnie dokonuje tego rodzaju synchronizacji z bardzo dobrym skutkiem, w oparciu o rzetelną wiedzę i nie bez dozy pewnej odwagi badawczej pozwalającej na niezbędną swobodę w wyszukiwaniu analogii oraz dostrzeganiu różnic, a także zakreślaniu obszarów problematycznych. Wykazuje przy tym umiejętność diagnozowania rozbieżności (np. zauważa na s. 147: „(...) nasze analizy wskażą, iż starożytny egzegeta nie zawsze

rozumiał kohezję w sposób zbliżony do jej współczesnych ujęć”), a także powstrzymywania się przed arbitralnym formułowaniem zbyt daleko idących wniosków w sytuacji niemożności powzięcia ostatecznych rozwiązań szczegółowych spowodowanej czy to ograniczoną kompatybilnością starożytnych i współczesnych kategoryzacji i ustaleń, czy też niedostatkami materiału porównawczego.

Można wprawdzie poddawać pod dyskusję zasadność niezwykle intensywnego nasycenia wywodu wysoce specjalistyczną terminologią, skutkiem czego język dysertacji miejscami zbliża się niebezpiecznie do naukowego żargonu. Trudno oprzeć się wrażeniu, iż doktorant znajduje pewne upodobanie w takim ukształtowaniu swoich wypowiedzi, zarazem jednak przyznać trzeba, iż skomplikowanymi terminami i pojęciami operuje całkowicie kompetentnie, sprawnie i swobodnie, niewątpliwie kierując się z jednej strony dążeniem do maksymalnej precyzji dyskursu, z drugiej strony swoistą determinacją, aby współczesną metodologię zastosować we własnych badaniach w sposób możliwie całościowy i konsekwentny. Całość rozprawy należy uznać za bardzo udaną próbę nowoczesnego ujęcia problematyki rozumienia tekstu literackiego w starożytności i cenny przyczynek do badań nad tekstualnością antycznego komentarza, zarysowujący przy tym istotną dla polskiej humanistyki perspektywę dalszych studiów w tym zakresie.

Przy przygotowywaniu rozprawy do wydania w postaci książki – a nie mam wątpliwości, iż dysertacja mgr. Nowaka powinna ukazać się drukiem – warto w trakcie opracowania redakcyjnego pomyśleć o działaniach czyniących tekst bardziej przejrzystym: być może poprzez zróżnicowanie czcionki, odpowiedni układ graficzny z wyraźnymi wcięciami w wielu partiach tekstu zawierających wyliczenia, a na pewno poprzez wprowadzenie czytelnej i rozbudowanej numeracji podrozdziałów i sekcji w obrębie każdego rozdziału, co ułatwi czytelnikowi bieżącą orientację w skomplikowanej niekiedy hierarchizacji segmentów tekstu (obecnie hierarchizację części poszczególnych rozdziałów jedynie w spisie treści uwidoczniono poprzez mało czytelne wcięcia).

Opracowanie redakcyjne tekstu rozprawy pozwoli również wyeliminować usterki interpunkcyjne, a także (bardzo nieliczne) błędy literowe (np. s. 129: „uczte, jaką Dydona wyprawila na część Eneasza”; s. 200: „przyjmując, jak się wydaję interpretację”), niedoskonałości w układzie typograficznym (s. 15, s. 29) i przygodne pomyłki (np. s. 228: „nazwanie tragedii *tristis* w H. C. 2,1,9 *severae Musa tragoediae*). Umożliwi ponadto zrezygnowanie z ciągłości numeracji przypisów i rozdzielenie ich na poszczególne rozdziały, co wydaje się zabiegiem pożądanym dla globalnej przejrzystości tekstu – podobnie jak uzupełnienie niejednokrotnie powtarzających się sformułowań typu „zagadnienie to podejmiemy w innym/następnym rozdziale” odesłaniem (np. w przypisie) do konkretnych stron druku (można to uczynić jednak dopiero po ustaleniu układu graficznego całości, łącznie z numeracją stron).

Mając na względzie wszystkie zamieszczone powyżej uwagi, z całkowitym przekonaniem stwierdzam, że przedłożona do recenzji praca w pełni zasługuje na wysoką ocenę oraz że zarówno pod względem merytorycznym, jak i formalnym spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim.

Wnioskuje zatem:

- **w uznaniu wartości indywidualnego wkładu mgr. Krzysztofa Nowaka do badań nad tekstualnością starożytnego komentarza – o wyróżnienie przedłożonej rozprawy;**
- **o dopuszczenie mgr. Krzysztofa Nowaka do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

dr hab. Antoni Bobrowski